

Națiunile mai mici sau mai mari din Europa Centrală și de Est, numită și Europa „de Mijloc”, au fost condamnate de situația și destinul lor, încă de la începuturile epocii moderne democratice — cu alte cuvinte din secolul al XIX-lea — să aibă de ales între două posibilități la fel de problematice, care, în același timp, sînt și greu de urmat: 1) integrarea într-un cadru statal mai mare, imperial, sau 2) făurirea întîrziată a națiunii, în condițiile rivalității cu celelalte popoare vecine sau chiar cu cele de pe pămîntul țării națiunii respective.

Prima cale, cea a integrării, a avut adepți renumiți, precum prințul polonez Czatorsky, cel care și-a asumat răspunderea conducerii diplomației țariste, sau istoricul Frantisek Palacký, marele luminător al națiunii cehe, sau de partea maghiară Széchenyi, Deák și Andrassy tatăl (ca să nu-i amintim decît pe cei mai însemnați). În secolul dintre Congresul de la Viena și primul război mondial, popoarele Europei de Mijloc li se „oferea” ca și cadru imperial, în primul rînd sistemul de stat dunărean habsburgic (am pus cuvîntul *oferea*, între ghilimele, cu toate că Palacký socotea acest cadru istoric dat, drept un cadou din partea grijii cerești); mai spre nord, popoarele baltice și polonezii trebuiau să se învoiască cu puterea rusă, în timp ce spre sud-est, în regiunea balcanică, restrîngerea gradată a imperiului otoman a transformat formațiunile statale de aici în teren de luptă al celorlalte mari puteri europene.

Cea de-a doua cale, calea statalității independente, clădită pe suveranitatea națională, se prezenta ca o posibilitate mult mai atrăgătoare și din multe puncte de vedere mai modernă, într-o perioadă al cărei profil fusese format de Revoluția Franceză și de romantism. Secolul care a urmat Congresului de la Viena, după cum a arătat și István Bibó în mai multe lucrări ale sale, a subminat treptat principiul, pînă atunci valabil, al legitimității dinastic-feudale, conducînd apoi aproape în mod automat la o apreciere crescîndă a valorilor democrației și a ideii de stat național. Bineînțeles că ar fi exagerat să etichetăm Europa secolului al XIX-lea drept o perioadă a „autoguvernării naționale”. Ideea în sine apăruse însă, chiar cu forță revoluționară, la mijlocul secolului (în Polonia încă și mai devreme), și toate națiunile Europei de Mijloc care se respectau — mai bine zis intelectualitatea națiunilor — au început să promoveze această idee, transformînd-o apoi în program politic și de emancipare națională. Anul 1848 a reprezentat un moment însemnat al acestui proces de fermentare a ideilor spiritual-politice. El a fost totodată și momentul confruntării cu adversitățile pe care înfăptuirea programului statului național le ascundea de la început în această regiune de mijloc a Europei, atît de multă vreme divizată și atît de eterogenă din punct de vedere etnic.

Înainte de a continua firul ideii, trebuie să ne referim în cîteva cuvinte și la problema termenului de „națiune” — numai în aparență ușor de definit — în această regiune de mijloc a Europei. Dat fiind că între „națiune” și politic există o relație strînsă, nu numai din punct de vedere faptic, ci inevitabil și din punct de vedere logic, (pentru că „națiunea” există doar atunci și doar în măsura în care — și îl citez iarăși pe Bibó¹ — ea se evidențiază într-o oarecare *finalitate politică colectivă*), nu este îndeajuns pentru a identifica un popor ca „națiune” să ne limităm doar la anumite particularități culturale sau la deosebiri lingvistice existente. Națiunile cunoscute din istoria Europei, la fel ca și de pe alte continente, nu s-au născut din „monolingvism” (acest lucru este mai degrabă efect, decît cauză), ci dintr-o anumită voință politică sau dintr-un pact unificator. În Europa evului mediu, această voință era în general de natură dinastică sau feudală, însă în epoca modernă din care facem și noi parte, acest „pact”, pentru a fi valabil, trebuie să îmbrace un caracter din ce în ce mai „democratic” (în sensul reprezentativității extinse la toate grupurile poporului respectiv). Bineînțeles, niciodată, nici un act întemeietor nu este „curat”; chiar și cele două acte,

considerate a fi modelele precursorare făuririi națiunilor moderne (1776, 1789) au precedente istorice semnificative.

Revenind la Europa de Mijloc, trebuie să spunem că, precedente dinastice sau feudale fără echivoc au existat doar în cazul polonez și maghiar, eventual și în cel sârb și bulgar. Existența tuturor celorlalte națiuni trebuia fie inventată, fie fundamentată în numele unei continuități istorice întrerupte. Acest lucru a fost îngreunat nu numai de discontinuitate (în cele mai multe cazuri, de mai multe secole), ci și de nesiguranța referirilor teritoriale, mai precis de o circumstanță extrem de supărătoare, anume că, pe teritoriile considerate „proprii”, între timp se instalaseră alte popoare (un exemplu bun este Kosovo), respectiv că acolo se instaurase o altă statalitate. De pildă, pentru fundamentarea națiunii cehe, trebuia ignorat faptul că teritoriul coroanei cehe — teritoriu de altfel existent ca atare în mod incontestabil de veacuri — era considerat încă din secolul al 13-lea și de către germanii care trăiau acolo ca patrie, chiar mai mult decât atât: îl considerau ca fiindu-le propriu împreună cu *statul* respectiv, pornind de la faptul la fel de indiscutabil că regatul ceho-morav, timp de mai multe secole, a făcut parte din Sfântul Imperiu Romano-German, și a fost chiar centrul lui de guvernare, iar mai târziu a devenit un ținut înfloritor și respectat al unei formațiuni statale al cărei liant era o dinastie cu sediul la Viena. Formula maghiară se aseamăna cu cea ceho-moravă, întrucât și în acest caz continuitatea statală era legată de rolul de guvernământ al unei case domnitoare care nici pe departe nu se putea numi „națională” și era centrată pe existența unui imperiu, (deci era din multe puncte de vedere fictivă), însă era cu totul alta din unghiul de vedere al *teritoriului*: aici obiectul rivalității nu era apartenența națională a coroanei, ci a ținuturilor subordonate ei administrativ și istoric, în primul rând a Croației și Ardealului, dar într-o oarecare măsură și a regiunilor sudice, de graniță — locuite în mare parte de sârbi. Acest conflict fusese iscat de aceeași revoluție spirituală, care, după munca de pregătire a epocii Reformei, vorba poetului, a „deșteptat” în 1848 societatea nobilo-burghezo-intelectuală maghiară. Tragedia s-a produs datorită faptului că „deșteptarea națională” a avut loc nu numai în societatea maghiară, și că statalitatea bazată pe principiile Sfântului Ștefan („hungarus”) a fost expropriată din punct de vedere național maghiar, în primul rând prin limba vorbită, înstrăinându-i pe locuitorii vorbitori de alte limbi ai teritoriului coroanei, trezindu-i în fond la faptul că, la urma urmei, ei aparțin unei „alte națiuni”. Națiuni care trăiau una lângă cealaltă de secole începuseră să se considere una pe cealaltă străine sau chiar inamice, iar în teritoriile cu populație mixtă apăruse competiția nașterilor, posesiunilor și a altor lucruri exprimabile numeric, în vederea deciderii majorității „naționale” în teritoriul respectiv.

Această poveste este destul de cunoscută pentru a-i mai trece aici în revistă detaliile și consecințele politice, geografice și demografice. Cert este că ideea „statului național” a devenit de-a lungul secolului nostru (și) în regiunea Europei de Mijloc un principiu dominant, pe deasupra chiar în varianta care pune accentul pe unicitatea etnică, considerînd-o ca scop politic în sine. Prima fază însemnată a acestei restructurări politice, numită făurirea statului național, s-a încheiat în 1918, dar că lucrurile nu au ajuns nici pe departe la punctul de echilibru în acel moment de acalmie al istoriei epocii moderne a fost demonstrat mai întâi de evenimentele petrecute între 1938 și 1941, iar apoi, cu jumătate de secol mai târziu, de cele de după 1989, în ambele cazuri avînd o putere revelatoare. „Statul național pur” nu s-a născut cu nici una dintre aceste ocazii: motivele sînt arhicunoscute, și tocmai de aceea nici nu are rost să zăbovim asupra lor. În schimb s-a creat o situație caracterizată prin incapacitatea de a dialoga și neîncrederea reciprocă a părților. La sfîrșitul anilor nouăzeci, în „Europa de Mijloc”, încă neconsolidată complet din punct de vedere teritorial, conviețuiesc circa 20 de state (18, dacă nu socotim Muntenegru și republica nerecunoscută a sîrbilor bosniaci, respectiv 15, dacă nu considerăm Belarusul, Ucraina și Moldova parte a „Europei de Mijloc”), însă aceste 20 de țări nu constituie un sistem de state și aproape nu sînt legate nici prin relații ce ar putea fi numite federale. Într-o perioadă, caracterizată printr-o globalizare economică, ce cuprinde de altfel și

regiunea respectivă, majoritatea acestor 20 de state (poate doar cu excepția Poloniei, Ungariei și României) se consideră, și dorește să fie considerată, în stadiul de „făurire a națiunii” — în consecință, din afară, regiunea întruchipează câte o dată o *desuetudine* comică, alteori însă una tragică...

Pînă aici am analizat *două* căi posibile de dezvoltare a națiunilor mici, deși titlul prezentării mele se referă la *trei* posibilități. Care ar fi deci a treia cale? Cred că nu produc nici o surpriză numind, pe lîngă cele două căi deja străbătute de-a lungul istoriei, și o a treia posibilitate: federalizarea.

Ideea federalizării este prezentă în gîndirea politică central și est-europeană încă de la mijlocul secolului al XIX-lea. Ea s-a manifestat în planuri precum Federația Statelor Dunărene, propusă de Kossuth, sau — către sfîrșitul secolului — sub forma programului transformării pe baze federative a monarhiei austro-ungare, în favoarea căruia militau mai multe personalități. Așa cum arătam cu lux de amănunte cu o altă ocazie², aceste planuri grandioase nu au avut șanse reale de izbîndă nici măcar o dată în cei o sută de ani de dinainte de 1945, și cu atît mai puțin după 1945, avînd în vedere că următoarele patru-cinci decenii a avut loc integrarea silită în structura de putere cu centrul la Moscova. De-a lungul acestui secol, în regiunea noastră, au apărut de fapt numai două federații, create, mai mult sau mai puțin, din voință proprie: Cehoslovacia și Iugoslavia. Astăzi nici una dintre ele nu mai există.

Permiteți-mi să pun în lumină obstacolele care stau în calea federalizării tocmai prin exemplul destrămării statalității cehoslovace și iugoslave. Acest lucru ne va aduce totodată mai aproape și de înțelegerea cauzei imposibilității de a crea din voință proprie, în locul statalității habsburgice în curs de dezmembrare, un fel de federație dunăreană.

Atît Cehoslovacia, cît și Iugoslavia, au reușit să dăinuie pînă ce forța politică unificatoare a statului respectiv a putut conta întru totul pe o apreciere pozitivă din partea puterilor externe competente în problemele regiunii, fiind deci, (și) din acest motiv, destul de redutabilă ca să contracareze năzuințele și factorii centrifugali aflați de partea opusă. În schimb, în momentul în care voința unificatoare internă slăbise, iar în același timp mediul puterilor politice externe se divizase, respectiv devenise indiferent față de conservarea cadrului statal existent, nimic nu se mai putea opune cu succes procesului de destrămare început pe baza diferențelor „naționale”. Mai exact: menținerea cadrului statal existent ar fi fost posibilă numai dacă locul „forței unificatoare” de pînă atunci ar fi fost luat de un *contract* federal minuțios elaborat și aprobat de majoritatea părților implicate. În cazul Cehoslovaciei, ar fi existat o posibilitate în acest sens, dar n-a existat voința necesară. În ceea ce privește Iugoslavia, a existat o tendință de acest gen, dar din partea sîrbilor s-a impus voința care, pînă la urmă, a exclus pentru celelalte părți posibilitatea recompunerii contractului cu drepturi egale. Pe deasupra, în acest ultim caz n-a fost destul de clar *cine* anume ar trebui să semneze contractul: republicile fostei federații sau reprezentanții ad-hoc ai etniilor? După cum știm, partea sîrbă promova principiul etnic, în cazurile în care se afla în minoritate, și cel al cadrului administrativ existent, în cazurile în care acesta se afla în mîinile sale.

În paranteză fie spus, problema grupurilor etnice și a teritoriilor ce trebuiau împărțite a dat multă bătaie de cap și celor care militau pentru transformarea Imperiului Habsburgic. Generalizînd chestiunea, am putea afirma că piedica cea mai mare în calea punerii în practică a „autogovernării naționale” a fost reprezentată, totdeauna și peste tot, dar mai ales în regiunile cu populație mixtă, tocmai de această problemă.

Întorcîndu-ne la posibilitatea teoretică și dificultățile practice ale federalizării, aș formula o primă concluzie spunînd că, în scopul creării unui cadru statal federativ, este nevoie de o *forță unificatoare* (nu neapărat una democratică) sau de o *capacitate de angajare contractuală* (și bineînțeles, dispoziție): conform normelor europene actuale, această a doua premisă poate fi numai una de sorginte „democratică”.

Să vedem acum ce fel de condiții trebuie îndeplinite, respectiv să existe, pentru ca să putem vorbi de dispoziția de a semna un contract, și care totodată să asigure și temeiul real al acestei dispoziții? Este lesne de înțeles că o parte a condițiilor este de natură „psihologică”, o altă parte de natură economică, și o a treia parte de natură politică.

Cel mai simplu se poate formula condiția „psihologică”, dar știm în același timp că ea este și cea mai dificil de realizat. Condiția este ca fiecare din „popoarele” (oricare ar fi sensul acestui cuvânt) ce pot fi luate în calcul la crearea federației să dorească să trăiască împreună cu toate celelalte popoare, într-un singur stat, adică în cadrul unui sistem comun de instituții. Întrebarea cea mare este dacă din partea popoarelor Europei de Mijloc sau a unui grup mai larg al acestor popoare a existat vreodată o asemenea dispoziție. Cert este însă că de la 1989 încoace am asistat mai degrabă la prezența dorinței opuse — a separării naționale —, ea fiind contracarată doar de aspirațiile împărtășite de aproape fiecare națiune est-europeană, de a adera la Uniunea Europeană. În percepția populației regiunii însă, Uniunea Europeană nu înseamnă vecinul, ci occidentul mai depărtat.

În ceea ce privește condițiile economice, multă vreme a persistat concepția eronată conform căreia federalizarea este posibilă și realizabilă doar între state aflate la același nivel. Practica din sînul Comunității Europene a contrazis această părere. Drept este însă că, în orice sistem federativ, economia sănătoasă, competitivitatea și încrederea în cuvîntul dat sînt indispensabile, respectiv că în lipsa acestora, nici o țară nu va fi un partener dorit în nici o alianță. O altă sursă de conflict poate fi orice problemă de partaj, de la comisioanele vamale comune la recunoașterea reciprocă a drepturilor la asigurările de sănătate. Problemele distribuției veniturilor a jucat un rol însemnat chiar și în destrămarea federației iugoslave.

Referitor la condițiile politice, trebuie să deosebim mai multe categorii. Prima este cea teritorială: așa cum accentua și Bibó³, iar apoi a demonstrat atît de tragic conflictul sîrbocroat și ulterior războiul din Bosnia, nu se poate adera la un sistem federativ fără consensul privitor la granițele sale interne. O altă categorie a condițiilor politice este cea legată de caracterul și calitatea instituțiilor: armonizarea sistemelor juridice, precum și colaborarea politică presupun de la bun început o compatibilitate importantă a acestora. Următoarea condiție, stabilitatea politică. Așa cum consemnam într-o scriere anterioară⁴, pot intra într-o federație doar acele state care dispun deja în momentul pornirii pe această cale de o structură politică eficientă și acceptată ca legitimă la nivelul populației. Într-adevăr, aceasta este marea problemă: la șase-opt ani după răsturnarea comunismului, cîte dintre țările est-europene pot afirma că îndeplinesc satisfăcător și această condiție?

Prima concluzie a investigației noastre referitoare la posibilele căi de urmat pentru micile națiuni est-europene a fost că, de la începutul epocii moderne pînă în trecutul apropiat, ele puteau, de fapt, să aleagă între două posibilități: acceptarea unui anumit cadru imperial, sau făurirea (întîrziată) a națiunii, care inevitabil a dus la rivalitatea cu popoarele conlocuitoare și vecine. Calea federalizării —teoretic, a treia posibilitate — a putut fi aleasă doar în cazuri excepționale, dovedindu-se chiar și atunci imposibil de urmat pe termen lung.

După 1989, situația s-a schimbat într-o oarecare măsură, pentru că forțele de constrîngere externe imperiale au încetat definitiv să mai existe, dîndu-se astfel un nou imbold statalității organizate pe fondul separării naționale. În același timp și-a făcut apariția la orizont Uniunea Europeană, ca o forță structurantă și federalizatoare, care, punînd între paranteze cadrul geografic dat (și animozitățile moștenite împreună cu acesta), mîină statele regiunii spre un anume tip de sistem federativ. Bineînțeles, acest lucru se va înfăptui doar dacă statele respective nu se vor avînta, din cauza aprecierii greșite a resurselor și intereselor proprii, într-un izolaționism lipsit de rațiune.

În mod evident, integrarea în Europa federativă constituie actualmente interesul primordial al Europei noastre de Mijloc. În mintea multora această integrare se înfățișează doar sub forma unei probleme de ordin tehnic. Dimpotrivă, procesul necesită cel puțin tot atîta

pregătire psihologică, cât politică. Primul pas în acest sens ar fi: să învățăm să trăim, în comunitatea noastră mai restrânsă, alături de cei de altă religie, altă limbă, altă rasă sau de cei care își duc viața conform unor principii diferite de ale noastre. Când vom fi trecut de această fază, ne va fi mai ușor să ne ridicăm și la înălțimea relațiilor ce depășesc granițele actuale.

NOTE:

1. „... aproape indubitabil, națiunea este o *comunitate socială*, mai precis o comunitate cu dimensiuni ce le depășesc pe cele ale comunităților elementare, esențiale, și care dispune de *intenție politică*...” (Bibó: *A nemzetközi államközösség bénultsága és annak orvosságai*, în: **Válogatott tanulmányok**, 4, Budapesta, 1990, p. 344.)

2. Péter Kende: *Volt-e valaha is esélye egy dunai államszövetségnek?*, publicat inițial în: **Kell-e nekünk Közép-Európa?** (ediție specială a revistei **Századvég**, Budapesta, 1990), republicat în volumul autorului, intitulat: **Miért nincs rend Kelet-Közép-Európában?** (Osiris, Budapesta, 1994)

3. De pildă: „Federalizarea nu este un panaceu, așa cum nu este un panaceu căsnicia legată în ultima scenă a piesei sau ultimul capitol al romanului: nu înlătură problemele, dimpotrivă creează o multitudine de probleme noi, deci nu se poate participa la ea cu jumătate de voință sau cu probleme nerezolvate (...) Succesul federațiilor poate fi asigurat doar de garanția libertății, a autoguvernării și a liberei voințe, de precizarea telurilor comune, concordanța lor *reală* cu tendința transformării națiunilor sau cu cea a unificării supranaționale, și de delimitarea clară a cadrului național.” (Bibó, op. cit., partea a II-a, paragraful 6.)

4. Pierre Kende: *La fédération danubienne, idée d'avenir?* în **Commentaire**, numéro 54, été 1991 (Paris). În limba maghiară se poate găsi cu titlul *Ausztria-Magyarország megint aktuális volna?* în volumul amintit la nota nr. 2.

Traducere de Tibor Szász

*

Pierre KENDE, fost director de cercetare al CNSR Paris, autor a numeroase studii dedicate istoriei contemporane, societății și problemelor politice ale Europei Centrale și de Est. Membru al Academiei Ungare de Științe, este totodată președintele Institutului 1956 din Budapesta.

Pierre Kende, *A kelet-európai kisnemzetek három lehetséges útja*, publicat cu permisiunea autorului